

Summary

The article deals with the role of Orthodox Church in the marriage contracting in Ukraine in the 18-th century. A big influence both of canon and customary law in a such conservative sphere of social life as Family and Marriage is pointed out. The process of interference of the state in the church jurisdiction is also analyzed. This process led to the reduction of church's power and influence.

О. Є. Сакало

СТРУКТУРА СЕЛЯНСЬКОЇ СІМ'Ї ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ: НА ПРИКЛАДІ СЕЛА МИТЧЕНКИ ПИРЯТИНСЬКОЇ ПЕРШОЇ СОТНІ ЛУБЕНЬСЬКОГО ПОЛКУ

Одним з провідних інститутів будь-якого суспільства є сім'я. Розвиток сім'ї, формування та еволюція її структури, функцій нерозривно пов'язані із розвитком самого суспільства. Багато в чому ці два інститути впливають та визначають характерні риси і процес еволюції одне одного. Не піддається сумніву й той факт, що сім'я – це основа соціальної та господарської діяльності, особливо коли мова йде про період доіндустріальної епохи.

До проблеми вивчення сім'ї, перш за все селянської, першими звертаються, починаючи з другої половини XIX ст., російські дослідники. Саме під час підготовки та проведення реформи 1861 р. набуває актуальності аграрне питання. У 70–80-х рр. XIX ст. типологічний розвиток селянської сім'ї характеризується як еволюція від “великої патріархальної сім'ї” до малої. Серед більшості дослідників панувала точка зору про те, що у пореформений період відбувся незворотній процес переходу від складної форми сім'ї до простої, наслідком чого була зміна всієї структури внутрісімейних відносин. У цей же час вчені робили перші спроби класифікувати форми сім'ї, в першу чергу виділяючи дві основні – малу та велику (іноді їх називали простою та складною) [1, с.1-2].

Початком сучасного етапу розвитку цього напрямку історичної науки можна вважати 60-ті рр. XX ст. У 1965 р. вийшла праця британського дослідника Дж. Хайнала “Моделі шлюбів в Європі та їх розвиток”. У ній автор звертається до порівняльного вивчення структури сім'ї у різних регіонах світу, на основі вивчення, в першу чергу, матеріалів демографічної статистики. Хронологічні рамки дослідження Дж. Хайнала охоплювали період з другої половини XVIII до початку XX ст. Головна думка автора полягала у тому, що весь Європейський континент умовно можна розподілити на дві великі зони, приблизно за лінією Санкт-Петербург – Трієст, в кожній з яких панує своя модель шлюбної поведінки. Головна відмінність між ними полягала у різному віці вступу до шлюбу як чоловіків, так і жінок. Зокрема, мешканці Східної та Південно-Східної Європи одружувалися більш раніше, а ніж жителі Західної та Центральної Європи [2, с.36]. Підхід, запропонований Дж. Хайналом, став широко популярним серед західноєвропейських та американських дослідників. У 1970-х рр. на провідні позиції у вивченні шлюбної поведінки та сімейної структури вийшла кембріджська група з історії народонаселення та соціальної структури, очолювана П. Ласлеттом.

Розвиваючи ідеї Дж. Хайнала, П. Ласлетт розробив й апробував класифікацію домогосподарств з точки зору структури сім'ї. У відповідності до цього критерію розрізняють три основних типа сімейних домогосподарств:

1. Просте, або нуклеарне, сімейне домогосподарство, що складається з однієї шлюбної пари з дітьми чи без них. Головною ознакою даного типу домогосподарств є те, що воно засноване на шлюбних зв'язках. Домогосподарство, яке складається з вдівця / вдови з дітьми також вважається нуклеарним.

2. Якщо в простому сімейному домогосподарстві проживає ще хтось з родичів, то воно називається “розширеним”. Таких родичів може бути й кілька, якщо вони, в свою чергу, не утворюють шлюбних пар. В залежності від того, ким доводяться ці родичі главі домогосподарства, розрізняють розширення по висхідній, по низхідній або по боковій лініях. Шлюбна пара з дітьми і чоловіковим батьком-вдівцем вважається родиною, розширеною по висхідній лінії. Якщо ж главою домогосподарства все ще залишається цей батько, то це ж саме домогосподарство класифікується як розширене по низхідній лінії.

3. Якщо домовою спільнота складається з кількох нуклеарних сімей, то таке домогосподарство називається мультифокальним. Сім'я, до якої належить глава домогосподарства, вважається первинною. Відповідно можна виділити підтипи, які розрізняються за розміщенням вторинної сім'ї на висхідній, низхідній чи боковій лінії від первинної. Два брати зі своїми сім'ями утворюють, наприклад, мультифокальне домогосподарство з вторинною сім'єю на бічній лінії [3, с.270-271; 4, с.136-138].

Розширені або мультифокальні домогосподарства також називають складними. Поряд з цими трьома типами існують домогосподарства, які складаються з однієї особи, а також домогосподарства, які не утворюють сімей.

Слід підкреслити, що в основу мого дослідження покладена саме ця класифікація сімейних домогосподарств.

У своїх дослідженнях П. Ласлетт визначив у межах Європи чотири основних зони в залежності від способу формування домогосподарства: захід і північний захід Європи (ареал домінування так званої "європейської шлюбної моделі", визначеної Дж. Хайналом), центр Європи, Середземномор'я й, нарешті, Східна Європа, включно із Балканами та європейською частиною колишньої Російської імперії. Згідно з П. Ласлеттом характерними рисами домогосподарств східноєвропейської зони були: висока пропорція родичів, які проживали спільно, відсутність однаків, низька пропорція простих і розширених сімей, дуже висока пропорція багатопокілних (три і більше покоління) та мультифокальних домогосподарств тощо [5, с.3].

Додамо, що незважаючи на помітну активізацію досліджень у цьому напрямку впродовж останніх 10-15 років серед науковців колишнього СРСР (назвемо прізвища О. Кагана, В. Носевича, М. Крикуна, Ю. Гончарова та ін.), проблема дуже обмеженої кількості даних стосовно регіонів Східної Європи й досі є надзвичайно актуальною.

Необхідно зауважити, що основними типологічними показниками сімейного ладу є чисельний та структурно-поколінний склад сім'ї. Це обумовлює головну вимогу до джерел, що використовуються в процесі дослідження – джерело повинно містити детальний опис складу сім'ї. У своїй роботі спиратимуся на дані представлені у сповідному розписі села Митченки Пирятинської першої сотні Лубенського полку від 1758 р. [6]. За своїм призначенням і змістом сповідний розпис – це обліковий документ, що фіксує проведення сповіді. Він складається з преамбули, безпосередньо самого розпису та підсумкової таблиці. Розпис проводився подвірню. Тобто по черзі розписувався кожен двір (домогосподарство): спочатку – духовних осіб, потім – військових, в кінці – посполитих. Першим обов'язково записувався господар двору, а далі – інші мешканці даного домогосподарства. Розпис надає інформацію про ім'я, вік кожної людини, а також родинні зв'язки в межах одного домогосподарства.

Об'єктом мого дослідження в першу чергу виступає селянське домогосподарство. Крім нього у Митченках, як типовому українському селі того часу, існували також сімейні домогосподарства священнослужителів і козаків. Але саме селянські домогосподарства складали більшість – 50 з 87 загалом. У цих домових спільнотах проживало 418 чоловік, що складало 60,9% від загальної чисельності населення [6, арк.15]. Тенденція про значне переважання сільського населення над усіма іншими категоріями є загальною як для Гетьманщини, так і для всієї Російської імперії. Зокрема, за даними V ревізії населення (1795 р.) селяни складали 89,8% від загальної чисельності населення імперії [7, с.11].

Мета нашого дослідження полягає у визначенні типології селянських домогосподарств за допомогою наведеної вище класифікації, а також у з'ясуванні їх загальної кількості, загальної чисельності населення, що проживало у них, середньої чисельності населення одного домогосподарства, найбільшої та найменшої чисельності населення одного домогосподарства.

Отже, у Митченках на момент складання документу нараховувалося 50 домогосподарств, які належали селянам. У них проживало 418 чоловік, у тому числі 204 чоловіка і 214 жінок. Нараховувалося 93 шлюбних пари. Також у джерелі зафіксовано 8 вдівців і 15 вдів. Малолітніх дітей – 90 чоловік, з них 47 хлопчиків і 43 дівчинки [6, арк.7-15].

Визначимо середню чисельність населення одного селянського домогосподарства. Вона складала 6,9 чоловіка. Найменше мешканців – по 2 чоловіки проживало у чотирьох домогосподарствах: 25-річного Оверка Овчаренка, 31-річного Дем'яна Григор'єва, 26-річного Федіра Іванова та 23-річного Івана Овчара. Найбільше – 23 чоловіки проживало у домогосподарстві 70-річного вдівця Івана Петрова [6, арк.12-13].

Серед 50 домогосподарств 29 можна визначити як прості (нуклеарні), що складає 48,3% від загальної кількості. Більш чітке уявлення про структуру цих та інших аналізованих мною сімей надає їх графічне зображення за допомогою схеми та умовних позначень прийнятих в історичній демографії.

Які приклад типового нуклеарного домогосподарства розглянемо домогосподарство 32-річного Мартина Чорного. До складу цієї сім'ї входили: господар з 31-річною дружиною Ганною Семенівною та малолітні діти – сини Федір 10 років, Антоній 9 років та Омелян 6 років (див. схему 1) [6, арк.9].

Чисельність населення простих сімей коливається в межах від 2 до 8 чоловік. Серед них є родини як з повними, так і з неповними ядрами (тобто родини вдівців або вдів). Причому найбільша частка припадає на родини чисельністю 4 чоловіки – 27,6%, найменша – на родини чисельністю 8-9 чоловік – 10,4% (див. мал. 1).

Сімейних селянських домогосподарств, які визначені нами як розширені всього 7. Це складає 11,7% від загальної кількості домогосподарств. Характерним є те, що абсолютно всі розширені домогосподарства, це сім'ї вдівців або вдів. Оскільки аналогічна картина простежується й серед козацьких домогосподарств цього ж села можна зробити припущення, що на території цього регіону розширені домогосподарства – це, в абсолютній більшості, домогосподарства саме вдівців або вдів.

Наприклад, сім'я 51-річної вдови Євдохи Іванівни складалася з 4 чоловік. Крім самої вдови у домогосподарстві мешкав її син Григорій 22 років із 21-річною дружиною Параскою та сином Павлом 5 років (див. схему 2) [6, арк.15].

Оскільки, як було зазначено вище, першим у розписі двору завжди записувався його господар, а в даному випадку ним була вдова, то це домогосподарство є розширеним по низхідній лінії.

1. Домогосподарство Мартина Чорного

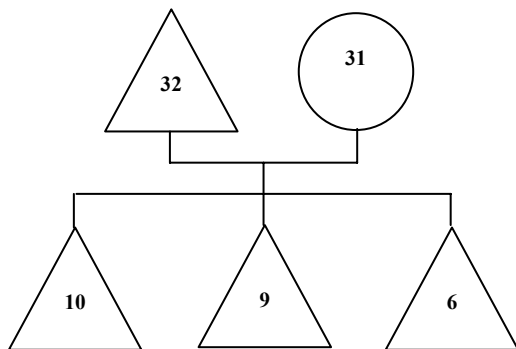
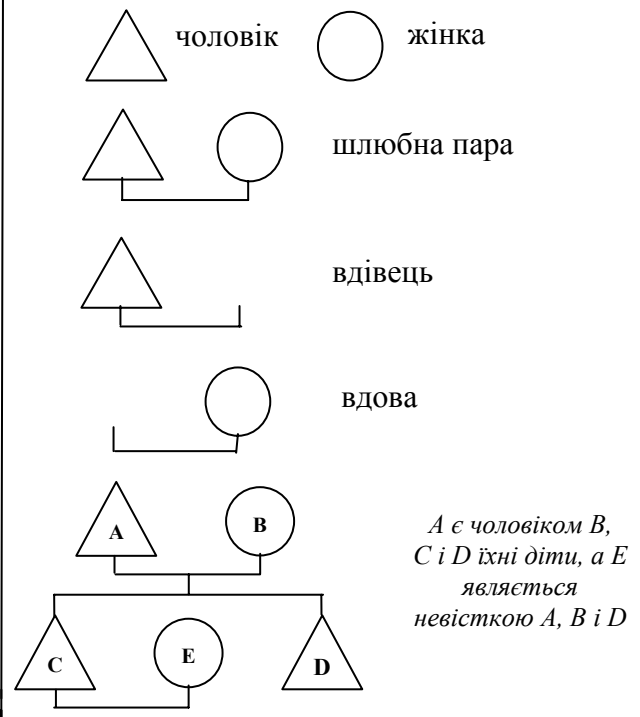

Схема 1

Умовні позначення

Малюнок 1

Розмір нуклеарних сімей

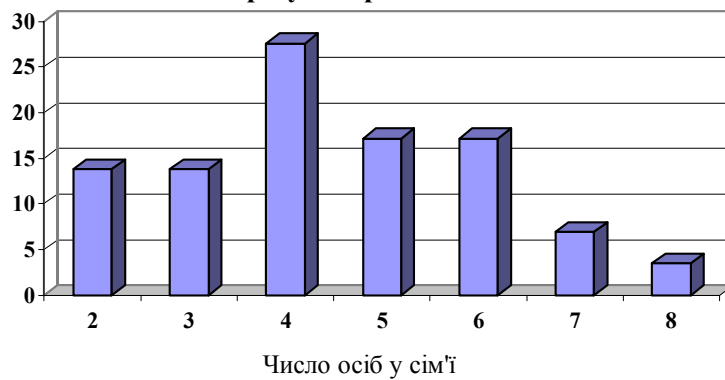
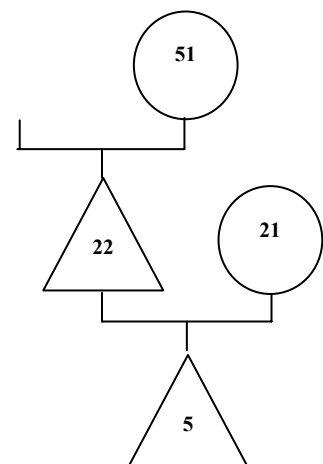

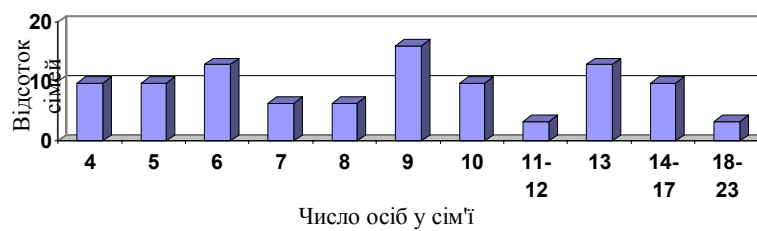
Схема 2

2. Домогосподарство Євдохи Іванівни

Малюнок 2

Розміри складних сімей

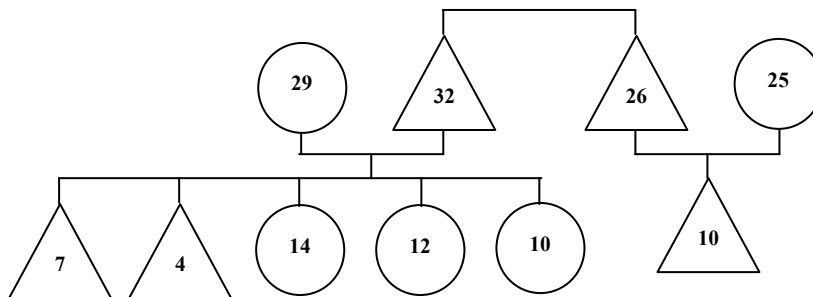

Крім розширених до складних домогосподарств відносять також мультифокальні домогосподарства. У Митченках нараховувалося 24 селянських домогосподарства такого типу. Це складає 40% від загальної кількості селянських сімей. Число мешканців цих домових спільнот коливається у межах від 4 до 23 чоловік. Середня населеність одного мультифокального домогосподарства складала 12,04 чоловіка. Найбільше були представлені сім'ї, що склалися з 9 чоловік (16,1%). Також значна частка – по 12,9% належала сім'ям з 6 та 13 чоловік (див. мал. 2).

Прикладом складної мультифокальної сім'ї може слугувати домогосподарство 32-річного Матвія Клімова. Воно складалося з 10 чоловік. Разом із господарем і його 29-річною дружиною Пелагією Іванівною та їх дітьми: 7-річним Захарієм, 4-річним Мироном, 14-річною Тетяною, 12-річною Уляною, 10-річною Наталією в межах домогосподарства також проживав рідний брат Матвія – Роман Клімент'єв 26 років з дружиною Меланкою 25 років та їхнім сином 10-річним Тимофієм (див. схему 3) [6, арк.15]. Таким чином, в основу цієї домової спільноти була покладена братська сім'я, яка складалася з двох ядер.

Схема 3.

3. Домогосподарство Матвія Клімова

Кількість складних селянських домогосподарств (розширених і мультифокальних) у Митченках складала 31 двір, що дорівнює 51,7% від загальної кількості домогосподарств. Тобто констатуємо перевагу складних селянських сімей над простими (нуклеарними). Якщо ж показник по селянським домогосподарствам (51,7%) доповнити аналогічними даними по козацьким сім'ям (68%) і сім'ям духовних осіб (100%), то отримані результати переконливо свідчать про суттєве переважання складних домогосподарств над простими.

Зазначимо, що проблема аналізу типів сімейної організації має широкую перспективу подальшого вивчення, яка пов'язана, насамперед, із розширенням територіальних меж дослідження, а також співставленням й порівнянням результатів дослідження з даними іноземних та вітчизняних дослідників.

Отже, дані, отримані в результаті дослідження одного типового українського села другої половини XVIII ст., цілком підтверджують точку зору британських дослідників Дж. Хайнала та П. Ласлетта про домінування у Східній Європі складних форм організації сім'ї.

Джерела та література

1. Бібліографію з даного питання див.: Гончаров Ю.М. Городская семья Сибири второй половины XIX – начала XX в. // [WWW document]. URL <http://new.hist.asu.ru/biblio/gon1/135-208p.html>.
2. Миттерауер М., Каган А. Структура семьи в России и Центральной Европе: сравнительный анализ // Семья, дом и узы родства в истории / Под общ. ред. Т. Зоколла, О. Кошелевой, Ю. Шлюмба; Отв. ред. О.Е. Кошелева / Пер. с англ. и нем. К.А. Левинсона, пер. с франц. Л.А. Пименовой. – Спб., 2004.
3. О классификации домовых сообществ (Разъяснения редакции к типологии домохозяйств Питера Ласлетта) // Семья, дом и узы родства в истории / Под общ. ред. Т. Зоколла, О. Кошелевой, Ю. Шлюмба; Отв. ред. О.Е. Кошелева / Пер. с англ. и нем. К.А. Левинсона, пер. с франц. Л.А. Пименовой. – Спб., 2004.
4. Ласлетт П. Семья и домохозяйство: исторический подход // Брачность, рождаемость, семья за три века: Сб. статей / Под ред. А.Г. Вишневского и И.С. Кона. – М., 1979.
5. Носевич В. Ещё раз о Востоке и Западе: Структуры семьи и домохозяйства в истории Европы // [WWW document]. URL http://dmo.econ.msu.ru/pc2001_history/advert/Vienna2000/nosevich.htm.
6. Державний архів Полтавської області. Фонд 801 (Пирятинське духовне правління). – Оп. 1. – Спр. 15.
7. Кабузан В.М. Население Российской империи в XVIII веке // [WWW document]. URL <http://new.hist.asu.ru/biblio.html>

Summary

In the article the data of microlevel researching the peasant family structure of the second half of 18th century have been analyzed. The confession register of Mytchenky village in 1758 is the main source of the research. P.Laslett's classification of the family households as the most widespread one in the modern historical demography forms the basis of the research as well.